

Magyarország és a Német-római Birodalom kapcsolatai a 10–13. században

Varga Gábor: *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert*

Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation

Verlag Ungarisches Institut, München, 2003.

Az Árpád-kori magyar külpolitikát összegző, mindmáig egyik legjelentősebb történeti munka Makk Ferenc 1993-ban megjelent Magyar külpolitika (896–1196) című, eredetileg nagydoktori disszertációként íródott monográfiája. Örvendetes tény, hogy a mű néhány éve németül is megjelent. Varga Gábor Németországban németül elkészített disszertációja, amelynek rövid ismertetésére vállalkoztunk e helyütt, a témakör egyik legjelentősebb aspektusát, a magyar–német kapcsolatokat tárgyalja, helyenként kiegészítve, számos más esetben pedig ellentmondva a korábbi kutatásoknak, új megvilágításba helyezve a korszak magyar külkapcsolatait.

A honfoglalás előtti Kárpát-medence zömében avarok és szlávok lakta terület volt, amelyet nyugat felől a Keleti Frank Birodalom határolt. A Karoling Birodalom számára a régió térítőmissziók és a birodalomépítés színtere volt. A Bajor Keleti Határvidéknek nevezett terület élén prefektus állt, majd később közvetlenül a keleti frank uralkodó fiainak rendelték alá. Egyházjogilag a terület északi része a passauai püspök, a déli a salzburgi érsek hatásköre alá tartozott. Az intenzív térítő munkát jelzi a 38 felépített templom és a jelentős egyházi birtokok. Az itt élő népek bevonása a nyugati keresztény közösségbe ettől kezdve mindenkor célja volt a pápaságnak és a német birodalomnak. Az itt élő szláv népek a honfoglalás utáni időkben sem veszítették el kereszténységüket, sőt az a magyarokra is hatással volt. Bizonyítékul a magyar liturgikus nyelvezetben oly gyakran előforduló szláv eredetű szavak szolgálnak.

A magyar honfoglalás utáni években a frank–magyar kapcsolatokban kiemelkedő szerepet játszott Bajorország. A magyaroktól elszenvedett 907. évi pozsonyi vereség paradox módon elősegítette Bajorország megerősödését, mivel Arnulf bajor fejedelem a magyar veszélyt tudta felhozni központosító, ill. függetlenségi törekvései igazolásaként. Az így megerősödött Bajorország 909-ben és 913-ban is sikeresen verte vissza a magyarokat, jó néhány évig nem is volt ez után magyar betörési kísérlet arrafelé.

A magyar törzsszövetségi rendszer felbomlása a társadalomszerkezet megváltozásának és a gazdasági változásoknak kölcsönös egymásra hatásaként ment végbe. A folyamat már az augsburgi vereség előtt elkezdődött. Mivel a Kárpát-medence nem volt alkalmas a korábbi nomád életmód fenntartására, a szabadok kö-

zotti társadalmi különbségek megnöttek. Az egyetlen kiutat a lesüllyedő rétegeknek a földművelés jelentette. Fontos tényező továbbá, hogy a magyar szállásterület politikailag igen tagolt volt, hiszen az egyes kalandozó hadjáratokat is csupán egy-egy törzs indította.

A keresztény missziók esetében szintén észrevehető a politikai tagoltság. 952-ben az erdélyi gyula által Konstantinápolytól kért bizánci térítők csak a gyula területén működtek, de eközben a többi magyar törzs hadjáratai nem szüntek meg Bizánc irányába. Róma az egykori Morva Birodalomban játszott térítő és egyházszervező szerepét kívánta felújítani Zákeus püspök révén. A magyar történetírás álláspontja szerint a pápa és I. Ottó között vetélkedés volt a magyarországi térítést illetően, azonban erre vonatkozóan nincs egyértelmű forrás. Az, hogy 964-ben Zákeus püspök részt vett a római szinóduson, nem jelenti azt, hogy Ottó megakadályozta volna a püspök magyarországi útját, hiszen a missziós terv ekkor még nem létezett. I. Ottónak ekkor még nem volt jelentős Pannónia, hiszen Itáliában volt elfoglalva, másrészt a pápai terv az említett magyar politikai széttagoztság miatt sem jelentette volna egy-egy egyházszervezet létrehozását a Kárpát-medencében, annak politikai feltételei csak az ezredfordulón értek meg.

A 960-as években a bajor hercegség hatalmának növekedése volt tapasztalható a nyugati határszélen, 967-ben Henrik bajor herceg a Bécsi-erdőig terjesztette ki határait, amelyet erőteljes német betelepülés kísért. Ottó császárnak érdekében állt a hercegség hatalmának visszaszorítása, amit Karinthia és az itáliai grófságok bajor fennhatóságának megszüntetése bizonyít. Géza 972. évi kapcsolatfelvétele a császárral tehát elsősorban Bajorország erősödése miatt állhatott a magyar fejedelm érdekében. A bajor probléma egészen Civakodó Henrik haláláig fennállott.

A királyság intézményének felállításában, az egyházszervezet kiépítésében mind a pápaság, mind a császárság fontos szerepet játszott. A császár szerepe nem szorított pusztán a pápai koronaküldéshez való passzív beleegyezésébe. A Thietmar-krónikát úgy kell értelmezni, hogy István „elfogadta” a királyságot, mégpedig III. Ottótól. A családi kötelék létesítése párhuzamba állítható a lengyel példával. A lándzsa küldése III. Ottó missziós politikájának része volt, a kereszténység terjesztésében pedig mint *cooperatores*ra (segítőként) tekintett a keleti államok vezetőire. VII. Gergely 1074-ben az apostoli székre vezette vissza a magyar királyságot, a korona küldéséről azonban nem mondott semmit. Thietmar krónikája számára sem volt releváns, hogy ki küldte a koronát. Az tehát, hogy a korona küldése önmagában állami függőséget eredményezett volna a magyar királyság alapításánál, nem igazolható.

Az István hatalomra kerülése utáni első években Bajorország szerepe kiemelkedő volt, Koppány leverése is bajor segítséggel történt. 1002-től Bajorország hatalma csökkent, a birodalom “közelebb” került, és hasonlóképpen tekintettek a Ma-

gyar Királyságra, mint annak idején a Frank Birodalom Pannóniára. A bajor herceg, a későbbi II. Henrik királyá emelkedése megnövelte István presztízsét, hiszen sógora lett a nyugati világ legjelentősebb uralkodójának. Az egyházszervezet kiépítésében különösen szoros volt az együttműködés, amit a főként német területekről jött térítők jelenléte, valamint az a tény támaszt alá, hogy a magyar érsek 1007-ben részt vett a frankfurti egyházi zsinaton.

II. Konrád uralkodása alatt a magyar–német kapcsolatok megromlottak. A német császár kísérlete, hogy a német befolyást kiterjessze kelet felé, elsősorban a lengyel és a cseh belső instabilitásnak volt köszönhető, nem pusztán expanziós törekvések vezérelték. A császár a keleti bizonytalanságot akarta megszüntetni. A Magyarországgal való konfliktus sem valószínű, hogy a német hódító törekvések következménye. Könnyen elképzelhető, hogy István király a bajor hercegi címet akarta fiának, Imrének megszerezni, amit Konrád megtagadott. A konfliktus azonban hamar rendeződött.

Az István halála utáni német aktivitás megnövekedése elsősorban a Magyar Királyság belső válságára vezethető vissza, nem II. Konrád nagyhatalmi törekvéseire. Orseolo Péter magyar király 1041-ben a császárhoz menekült, a források szerint kibékültek, és III. Henrik egyfajta védelem alá helyezte Pétert. A korábbi kutatók szerint ez a szakrális elemekkel is tarkított megegyezés csupán külső mázat kölcsönzött Henrik nagyhatalmi törekvéseinek.

Valójában Péter utóda, Aba Sámuel volt az, aki fegyverrel akarta eldönteni a német–magyar konfliktust. A császár követének elfogásával kiprovokálta a háborút, azonban Henriknek a rövid csatározások végével sem volt szándékában Pétert visszasegíteni a trónra, amint azt az 1043. évi béke is mutatja. Aba Sámuel azonban a békeszerződés rendelkezéseit nem tartotta be, így István özvegyét, Gizellát sem helyezte vissza jogaiba. Henrik ezért erővel helyezte vissza Orseolo Pétert a trónra, amit a béke helyreállításaként értelmezett. Az 1045-től létesült hűbéri viszony nem Magyarország alávetését, inkább Péter hatalmi helyzetének megerősítését jelképezte. Egyfajta apa–fiú kapcsolatként értelmezték e viszonyt, amelynek fő jellemzője a védelem és a támogatás, az önkéntes hűség volt, nem jellemezhető viszont a „szuverenitás” vagy „állami függetlenség” kategóriákkal.

Miután Pétert 1046-ban elűzték, András is a megegyezést kereste a császárral és hajlandó lett volna az 1045-ben létesült magyar–német viszony fenntartására. III. Henrik szemében azonban András uralma bitorlás volt és nem ment bele semmilyen egyezségbe.

Az 1050-es évek a belső problémák miatt nem kedveztek az aktív német külpolitikának. A pápai kapcsolatok viszont megélénkültek, amit alátámaszt a pápa 1052. évi pozsonyi tartózkodása. A római főpap megkísérelte kibékíteni Andrást

és III. Henriket, az előbbitől hűséget, az utóbbitól megbocsátást várt. András hajlandó is lett volna rá, Henrik azonban nem is annyira Magyarország államjogi helyzete miatt, hanem pusztán engesztelhetetlensége miatt nem volt hajlandó kibékülni. Orseolo Péter eltávolítását még mindig a személye elleni esküszegésnek tekintette. 1053-ban a Konrád bajor herceg-féle császár elleni összeesküvésben játszott magyar szerep miatt végleg elmérgesedett a viszony Henrik és András között.

András eredetileg megegyezett testvérével, Bélával, hogy majd ő követi a trónt, de fia, Salamon születése után már annak szánta a trónt. András a német kapcsolatokban látta fia hatalmának biztosítékát. 1058-ban találkozott IV. Henrikkel és eljegyeztette fiát Judittal, a korábbi császár leányával. Béla nem vett részt ezen a találkozón, András halála után azonban sikerült Salamon ellenében megszereznie a trónt. A német császárság befolyása az 1060-as évek elején ismét jelentősen csökkent, a lengyel és a cseh fejedelemség is szinte teljesen függetlenedett, így a birodalom nem tudott beavatkozni Béla ellenében. Csak 1063-ban kerülhetett sor Salamon hadjáratára, amely sikerrel végződött. Salamon győzelme azonban nem jelentett hűbéri függőséget.

Géza és László hercegek, Béla fiai Lengyelországba menekültek, de egyházi közvetítéssel sikerült kiegyezniük Salamonnal. A kibékülést létrehozó magyar érszek szerepét hangsúlyozni kell, mivel IV. Henrik beavatkozását előzte meg ezzel. A magyar egyháznak ez a nagyjelentőségű politikai lépése mindenképpen a magyar állam függetlenségét támasztja alá.

Salamon király uralkodásának első éveit a harmonikus együttműködés jellemezte a hercegekkel. Ezt erősítik meg a közösen vezetett hadjáratok többek között Dalmáciába. Ugyanakkor ezt a harmonikus képet meg is lehet kérdőjelezni. Salamon király még csak tízéves volt trónra kerülésekor, ezért inkább a hercegeknek a gyermek király feletti gyámkodásáról lehet szó. 1070 előtt tehát nem beszélhetünk valóban önálló salamoni politikáról, amit jól szemléltet a hercegek külpolitikai irányvonala. Házasságok révén rokoni kapcsolatba kerültek a cseh fejedelemmel, Zvonimir későbbi horvát királlyal, és a Bizánci Birodalommal, a Német-római Birodalommal való kapcsolatokról azonban nem szólnak források. Juditnak és a királyné anyjának befolyása csekély lehetett, amit Zsófiának a császár ellenzékéhez tartozó Magnus szász herceggel való házassága is bizonyít. Ahogy Salamon felnőtt, valószínűleg önállósítani szeretne volna magát a hercegektől. A konfliktus az 1071. évi balkáni hadjárat és békekötés alkalmával tört a felszínre. Azzal, hogy Géza egyedül kötött békét Bizánccal, egyértelműen Salamon hatalmát igyekezett aláásni. Géza nem a német császárral való megegyezés révén igyekezett biztosítani az uralmát Salamon ellenében, mint ahogy a korábbi trónkövetelők tették. Ezt a Magyar Királyság önállóvá válásának fontos állomásaként értékelhetjük.

A bizánci kapcsolat jelentőségét a *Corona Graeca* elküldése megerősíti. A szoros kapcsolat azonban nem jelentett egyoldalú függést, Géza legitimitását apja uralkodásában látta, nem Bizánchoz fűződő viszonyában. Néhány kutató szerint a koronaküldés nem is 1074–75-ben, hanem az 1071–72-es belgrádi békekötés alkalmával történt. A bizánci kapcsolat inkább a nyugati orientációtól való eltávolodást szolgálta.

A történészek VII. Gergely reformpápa személyében sokáig egy hatalomvágyó egyházfőt láttak, akinek világalurmi törekvései voltak. Ezt a képet azonban árnyalni kell. A reformpápa politikája középpontjában a *libertas* állt. Az általa elképzelt, az isteni gondviselés által irányított világban a keresztény népek közösségének élén a pápaság áll, amely atyai módon mutat irányt a világi uralkodóknak. Ezt a kapcsolatot a világi uralkodók önkéntes alávetése által képzelte el. A célja nem annyira birodalmi politika folytatása volt, hanem az egyház és a kereszténység megerősítése az apostoli szék vezetésével. Számára a teológiai és a politikai célok nem voltak szétválaszthatók, de mindenképpen a vallási motívumok voltak a meghatározóak.

Az 1074–75-ben küldött pápai levelek, amellyel a Szentszék beavatkozott a magyarországi trónviszályokba, sokan a pápai hatalomvágy megnyilvánulásának tekintik. Az egyik Salamonhoz küldött levelében a Magyar Királyságról, mint az apostoli szék beneficiumáról beszél. A beneficiumot azonban a hűbéri kapcsolat ellentétéként értelmezi. A pápa neheztelt Salamonra, mivel Salamon a Magyar Királyságot a Német Császárságtól eredeztette a Római Szentszék helyett. A pápa azonban nem állt egyoldalúan Géza mellé: egyrészt világossá tette számára, hogy Magyarország az Apostoli Székhez tartozik, másrészt Salamon mégis csak felkent király volt, és a pápa ragaszkodott ehhez az álláspontjához a mogyoródi ütközet után is. A pápa kísérlete, hogy Magyarországot a birodalom ellenében inkább magáhozláncolja, nem sikerült.

A Salamon és Géza közötti trónharc végkimenetelében döntő szerepet a Német-római Birodalom belső nehézségei játszottak. Többszöri kísérlet után csak 1074-ben tudott IV. Henrik Magyarországra hadjáratot vezetni. Salamon képes volt a maga részére egy csekély nyugati országrészt megőrizni német segítséggel, de az investitúraharcban elfoglalt IV. Henrik egyre kevésbé tudott neki segíteni.

Szent László uralkodása alatt, 1087-ig újra és újra Salamon trónvisszaszerzési kísérletei terhelték meg a német–magyar kapcsolatot, a volt király halála azonban pontot tett az ellenségeskedések végére. A horvátországi hadjárat összefüggésben volt a László és IV. Henrik közötti kapcsolat javulásával. Azzal, hogy László Horvátországot hódoltatta, jelentős csapást mért a pápai befolyásra a térségben, mivel Zvonimir korábbi horvát király a pápa hűbérese volt.

IV. Henrik az Álmos herceg és Kálmán közötti trónviszályban nem támogatta Álmost, elsősorban belpolitikai problémák miatt, de Velencével kapcsolatban is voltak nézeteltérések a német császár és a Horvátország élén álló Álmos között. László a sikertelen lengyelországi hadjárata után, amellyel beavatkozott a lengyel trónviszályba, úgy érezhette, hogy a császárral való szövetség nem hozott számára hasznot. Ezért is jelölhette ki utódjául Kálmánt, aki püspökként a császár ellen foglalt állást.

Kálmán házassága a normann hercegnővel azt jelezte, hogy nem hajlandó IV. Henrikhez közeledni. Az egyik legfontosabb szempont a horvátországi és dalmáciai pozíciók erősítése volt. 1097 után IV. Henriknek sikerült megerősítenie hatalmát és az Álmossal való korábbi kapcsolata jelentőségét veszítette. Kálmán és Álmos között a kapcsolat 1106–1107-ig kiegyensúlyozott volt, ekkor azonban kiújultak az ellentétek. Kálmán politikájának változása 1106-ban a korábbi nézetekkel ellentétben nem a német birodalom újbóli keleti expanziós törekvései miatt következett be. 1107-től Kálmán együttműködött a lengyel fejedelemmel, aki szintén a testvérével keveredett trónviszályba. E szövetség csak a "lázadó" testvérek ellen irányult, nem a Német-római Birodalom ellen. V. Henrik császár csak 1108-tól, Álmos és a hasonló sorsú lengyel herceg, Zbigniew német földre menekülése után fordított figyelmet keletre. A császár elképzelése azonban nem az volt, hogy trónviszályokat idézzon elő és Magyarországot hűbérésévé tegye. Az 1109. évi német hadjáratnak Lengyelország ellen sem ez volt a célja, hanem régebbi kötelezettségek kikényszerítését célozta.

Szent László és Kálmán alatt konszolidálódott az ország az évtizedekig tartó trónharcok után. A királyság megerősödésének a jele, hogy uralkodójának megjelölésére a *rex Pannoniorum*, pannóniaiak királya helyett egyre inkább a *rex Ungarie*, Magyarország királya formulát használták. Az előbbi ugyanis erősen emlékeztetett a Kárpát-medence Karoling-kori birodalmi kapcsolódásához. A királyság függetlenségének fontos jelképe volt továbbá István király, Imre herceg és Gellért püspök kanonizációja 1083-ban.

A 11. és 12. század fordulója nagy törést jelentett a két ország kapcsolatainak intenzitása tekintetében. A Német-római Birodalom uralkodóinak nem volt meg a hatalma ahhoz, hogy közvetlen hatást tudjanak gyakorolni a Magyar Királyságra. A német császárok autoritásának hanyatlása a magyar kapcsolatokban is érezhető volt már a 11. század második felétől, a magyarországi hadjáratok már IV. Henrik korától a birodalmi fejedelmek együttműködésével történtek. Ez a folyamat összefüggött a bajor hercegség hanyatlásával és a stájer örgrófság, valamint a cseh hercegség felemelkedésével is, amelyek a 12. század során már önálló politikát folytattak a magyarokkal.

V. Henrik 1108. évi hadjárata után újból helyreállt a béke a két állam között. II. István pápapatrisága gyenge lábakon állt, a folyamatos ellenséges viszony a németekkel nem igazolható. II. István 1118. évi betörését az osztrák területekre III. Lipót herceg megbosszulta, ez az eset határvillongásnak tekinthető. A csehektől, németektől, Velencétől és a keleti szlávoktól elszenvedett vereségek aláásták a király uralmát. A nyugati szomszédok felé nyitást az I. Soběslav cseh herceggel kötött szövetség jelentette. A salzburgi érsekkel kötött szerződés pedig normalizálta az ausztriai kapcsolatokat. Iván és Bors (aki azonos lehet Borisszal) legyőzése után II. István kiegyezett az Álmos-párttal, és 1127-ben Bélát jelölte meg utódjául.

Borisz menekülése III. Boleszláv lengyel fejedelem udvarába nem köthető össze a lengyel–magyar németellenes szövetséggel. A Sajó-menti csatában 1132-ben II. Béla királyt segítette sógora, Adalbert, III. Lipót őrgróf fia. 1133-ban erős szövetség jött létre a cseh herceggel. 1134-ben Béla a cseh herceg közvetítésével küldött sikeres követséget az 1133-ban császárrá koronázott III. Lipóthoz: a császár a lengyel fejedelmekkel ellentétben Bélát tekintette legitim királynak. A Német-római Birodalomban lezajlott trónváltás elsősorban a cseh hercegnek köszönhetően nem változtatott a Magyarországgal való viszonyon. III. Konrád császár fiának eljegyzése a magyar királylánnyal főként a cseh herceg érdekében történt, ezért nem értelmezhető a német–magyar szövetség közvetlen megerősítéseként. A német–magyar viszony megromlásának oka nem III. Konrád expanzív politikája volt az európai hegemonia megszerzése érdekében, hanem itt is a cseh viszonyokat, Soběslav fiának a magyar udvarba menekülését kell figyelembe venni.

A cseh herceg II. Géza udvarából hamarosan Konrád morva herceghez (a magyar anyakirályné sógorához) távozott. Borisz újabb trónszerzési kísérletét nem támogatta sem Konrád császár, sem az osztrák Babenberg Henrik, de Pozsony megtámadását Géza 1146-ban a lajtaí győzelemben bosszulta meg, amely fokozta az ellenséges viszonyt a németekkel. Ezt súlyosbította még a keresztetek átvonulása is. Géza a császár ellenében évenkénti hozzájárulással Welf herceget támogatta, azonban 1151-ben a normann szövetség feladására kényszerült. Ekkor a nyugati szomszédok felé közeledés tapasztalható. Barbarossa Frigyes agresszív politikájának képe és Magyarország függőség alá vetésének terve elavult szakirodalmon alapul, ezért ezt a viszonyt újra kell gondolni. Frigyes hozzáállásának hátterét a Bizánc ellen folytatott nagyhatalmi politika adta. Nincsen ma annak nyoma, hogy Géza Frigyes császárral szemben ellenségesen viselkedett volna. A magyar és a német kutatás az 1157-ben II. Gézához küldött követséggel meginduló kapcsolatot különbözően értékeli. A magyar király viszonya a császárhoz nem függőségnek, hanem a hatalmára való tudatos támaszkodásnak értékelhető. 1158-ban Frigyes az előző császárhoz hasonlóan döntőbíróként lépett fel a magyar trónviszály rendezésében.

Az 1159. évi pápaválasztás során azonban II. Géza és Frigyes viszonyában elidegenedés kezdődött, és Géza a francia királlyal kötött szövetséget egy német támadás esetére. Frigyes szavaival élve Gézában egy *amicus vilissimust*, haszontalan barátot veszített el. Az események összessége azt mutatja, hogy a császári autoritás a magyar király politikai orientációjában kevésbé volt mérvadó.

III. István királyságának kezdetén a politikai viszonyokat a trónviszályok határozták meg. 1162-ben Lászlót királlyá koronázták. Manuél bizánci császárnak, a trónharcok támogatójának nem lehetett célja az egész magyar állam alávetése. Frigyes nem növelte befolyását az országban, itáliai hadjárata miatt csak László halála után volt lehetősége az Árpádokkal foglalkozni. I. Frigyes 1163. évi magyarországi hadjáratát csak egy forrás tárgyalja, így ez leginkább csak híresztelés lehetett. A császár levelei a császár tudatlanságát mutatják a magyar trónviszályt illetően, és a döntést a magyar határral szomszédos fejedelemségekre bízta. Ez jelzi a császári udvar távolodását, valamint Ausztria, Csehország és Stájerország szerepének növekedését a magyar politikában. Fontos eredmény volt a cseh király második fiának házassága a magyar király húgával és az ausztriai herceggel, Henrikkel való szoros kapcsolatok kialakítása. Közvetlen császári befolyásról Magyarország területén nem lehet beszélni.

III. István halála után újabb trónviszály volt kialakulóban, de végül egy év múlva III. Bélát királlyá koronázta a kalocsai érsek. A Bizáncban nevelkedett király Manuél császárnak tett esküje csak politikai szövetséget jelentett, és nem vazallusi viszonyt. A Német-római Birodalommal való kapcsolat nem változott III. István korához képest, és a pápasággal sem mutatható ki politikai szövetség. A börtönbe zárt Géza herceg Ausztriába szökött, amely zavarta a III. István házassági politikájával kialakított jó viszonyt a Babenbergekkal. Henrik herceg halála után Géza II. Soběslav udvarába menekült, és onnan a császári udvarba készült. A cseh herceg azonban kiadta őt III. Bélának, ami politikai önállóságra való törekvését mutatja, de ennek következtében a császár megfosztotta őt hatalmától. Imre herceg és Ágnes császárléány eljegyzésének ellenére az 1180-as éveket kizárólag osztrák és stájer kapcsolatok jellemzik. A császárral a stájer–magyar határviták miatt megromló viszony és a nagyhatalmi politika sem igazolható a források alapján. A császári kapcsolat jellegét valójában Barbarossa Frigyes békésen lezajlott 1189. évi látogatása mutathatja, amelyhez a magyar király lányának és a császár elsőszülött fiának eljegyzése is köthető. A Szentföld felé vonuláskor Bélának fontos közvetítő szerep jutott az egymással bizalmatlan két császár között. III. Béla a bizánci szövetség miatt végig távol maradt a keresztes hadjáratoktól, ami mutatja a német birodalomtól való politikai különállását.

Frigyes és III. Béla találkozása a császárok és a magyar királyok között több évtizedig az utolsó kontaktus maradt. A 13. században az utolsó Staufok császárságára az Itália elfoglalására irányuló törekvés volt jellemző. A két állam viszonyát szinte kizárólag a trónviszályokban megerősödött fejedelmek befolyása határozta meg. A császárokat lekötötte a pápasággal való viszony rendezése. VII. Gergely első próbálkozása Magyarországnak Rómához kötésére a magyar állam és a német-római császár szoros kapcsolatai miatt nem jöhetett létre. A pápai befolyás új korszakát nyitotta meg viszont III. Béla erős pápai segítséggel történt koronázása. Ezt a Hartvik-legenda és vele a pápai koronaküldés hagyományának hivatalossá tétele is mutatja a XIII. század elején.

Imre király öccse, András, 1197-ben unokatestvére, Lipót stájer herceg támogatásával megtámadta és legyőzte fivérét. Ez az első magyar trónviszály, amelyben a német császár nem játszott szerepet, és amelyben a pápaság, III. Ince akarata hangsúlyosan megjelent és érvényesülni is tudott. A pápa két 1198. évi levele Andrásához az ország Rómához való hűségének kötelességét hangsúlyozta és a primogenitúra betartására szólított fel. A pápa a trónviszályt elsősorban jogi problémaként kezelte. András 1199-ben VI. Lipóthoz menekült, akinek a kezében egyesült a stájer és az osztrák hercegség. A cseh király talán Imrével való szövetsége miatt tört be Ausztria területére. A pápai legátus segítségével egy időre megtörtént a kiegyezés a két testvér közt. A pápaságnak nagy szerepe volt Imre 1202. évi szerbiai hadjárata során is. A bolgár uralkodó királlyá kinevezésekor és Zára velencei fennhatóságának ügyében Imre nem tudta érvényesíteni akaratát Rómával szemben. III. Ince konszolidációra törekvése és túlzott politikai beavatkozásai a keresztes hadjáratok érdekében történtek. Imre halála után az özvegy Konstancia fiával együtt a Babenbergekc bécsi udvarába menekült, ahonnan visszatérése támogatását remélte. Ezt III. László halála gátolta meg.

II. András személyében olyan király került a trónra, aki már herceg korában jó viszonyt alakított ki a német tartományurakkal. Az Andechsek, a merániai Gertrúd családja a Stauf királyokat és császárokat hűségesen szolgálták, és jó kapcsolatokat ápoltak a Babenbergekcvel is. A kalocsai érsek — Gertrúd fivére — tanulatlansága miatt a pápa többször kifogást emelt. A merániaiak uralkodó szerepe az udvarban kétségen felül áll, Anonymus *Gesta Hungarorum*ának egy utalása is erre az állapotra vonatkozatható. Nagy hatást gyakorolhattak a király „új berendezkedési” politikájára is. A család német birodalmi rehabilitációját évekig támogatta II. András. A magyar nemesek elégedetlensége hamarosan ellenük fordult, és a királyné meggyilkolásával végződött, Gertrúd rokonai is csak nehezen menekülhettek el. Az Andechs családdal ápolt kapcsolatok ugyan csökkentek, de meg nem szűntek. A király családi vállalkozás-jellegű keresztes hadjáratában részt vett a meráni és az

osztrák herceg, valamint az Andechs-családbeli bambergi püspök is. Az Aranybulla az idegenek jogairól szóló egyes rendelkezéseire Gertrúd királyné időszaka is hatással lehetett.

Az András és fia, Béla herceg közti ellentétek már az 1220-as évek elejétől kiéleződtek, és Béla hamarosan a Babenberg udvarába menekült, amivel osztrák–magyar viszály vette kezdetét. A trónkövetelők sorozatos befogadásával láthatóan az osztrák herceg vette át a német császár korábbi szerepét. András a bajorokkal kötött szövetséget, de a kialakuló erős cseh–bajor kapcsolat veszélyes volt az osztrák hercegre, ezért Lipót békét ajánlott Andrásnak, amelyet az osztrák trónörökösnek Béla görög sógornőjével kötött házassága erősített meg. A grazi szerződés megkötése II. Frigyes császár kereszties hadjáratának előkészítése jegyében történhetett. A császár 1223 óta tervezett, de csak 1228-ban megvalósult szentföldi hadjáratában András nem vett részt. Ennek oka a német lovagrend kiűzése lehetett a Barcaságból, ami miatt a császár és a pápa is neheztelt a királyra. II. Frigyes osztrák herceg ausztriai hatalmának kiépítése során a bajorokkal, a csehekkel és a magyarokkal is összeütközésbe került. A magyarokkal való viszály kitörése 1233-ra tehető. Egy 1234/35 fordulóján előkészített magyar főúri összeesküvés során a magyar koronát a német császárnak akarták följajánlani. Ennek megtörténte bizonyítható egy, a német trónviszály miatt meg nem valósult magyarországi hadjárat tervével.

IV. Béla trónra kerülése után elűzte az országból anyja gyilkosait, ami gyakori osztrák–magyar határvillongásokat eredményezett. A herceg — szomszédai egyesített támadása miatt — kénytelen volt Bélától drágán megvásárolni a békét. 1236-ban császári követség járt Magyarországon, amelynek több feltételezett célja is van. Forrással az igazolható, hogy II. Frigyes támogatást kért a tervezett lombardiai hadjáratához. Ezt a viszonyrendszert, amelyben kivételesnek tekinthető a közvetlen császári kapcsolat, a tatárjárás erősen megváltoztatta.

Magyarország a mongol veszélyt, a korábban lerohant országokhoz hasonlóan, csak későn ismerte fel. 1241 februárjában az összegyűlt haditanács segítségül hívta az osztrák herceget, aki a gyülekező táborban csak kis reggelgel jelent meg, majd részt vett a kun fejedelem megölésében, és ezután hamarosan hazatért. IV. Béla a Sajó-menti csatából menekülve a herceg meghívására német földre távozott, ahol azonban II. Frigyes az 1235-ös hadisarc kifizetésére szólította fel. Ennek eredménye három nyugati vármegye elzalogosítása lett, és a mongol hadjárat alatt kialakult egy újabb osztrák–magyar viszály is. Béla király Trau szigetére távozása után a pápához és a császárhoz fordult segítségért, ezt azonban hátráltatta azok egymás ellen vívott harca. A mongolok kiűzése fejében Béla a császárnak hűbérül ajánlotta Magyarországot, amelynek igényéről a császár később csak a pápa közreműködésének eredményeként mondott le. A király felismerte, hogy Magyarország egyet-

len esélye a túlélésre a keresztény világgal való szorosabb szövetség és a császári védelem alá helyezés. A császári propaganda pedig az egész keresztény világ német-római fennhatóság alatti egyesülését kezdte szorgalmazni. IV. Béla végül az osztrák hercegtől és a cseh királytól várhatott katonákat 1241-ben, segítségükre azonban különböző okok miatt mégsem került sor. IV. Béla egy pápához írt levélben összegezte az eseményeket, miszerint üres ígéreteken kívül országa semmilyen segítséget nem kapott a keresztény népektől.

IV. Béla a tatárjárás után nagyobb hangsúlyt fektetett a keleti kapcsolatok kialakítására is. II. Frigyes többszörös betörései 1246-ban értek véget, amikor az egyikben életét veszítette. A megüresedett hercegi hatalomért vívott küzdelemből, amelyben a magyar király is részt vett, végül másfél évtized múlva Přemysl Ottokár került ki győztesen. IV. Bélával 1253-ban pápai javaslatra kettéosztották a hercegség területét. A magyar uralom 1260-ig tartott, amikor Ottokárnak a brandenburgi, illetve a krajnai örgróf katonáiból, osztrák, stájer és cseh csapatokból álló serege vereséget mért a kun segédcsapatokkal kiegészített magyar hadra. Az elűzést követően a királynak politikát kellett váltania, és házasságokkal is megpecsételt szövetséget hozott létre a csehekkel. Béla fia, V. István ifjabb király önálló külpolitikát folytatott, apjával szemben Ottokárra támaszkodott, és szövetekezett a szicíliai Anjoukkal, I. Károly királlyal.

IV. Béla élete végén Ottokár védelmére bízta családját és bizalmasait, akiket a cseh király be is fogadott, miután Béla halálát követően V. István elől elmenekültek. V. István uralkodásának elején belső uralma megerősítése érdekében rövid fegyverszünetet kötött Ottokárral. A magyar király 1270 végén Ausztriába történt betörésére a következő évben a cseh király nagy hadjárata volt a válasz. A helyzetet az 1271. évi pozsonyi béke oldotta meg, ahol kölcsönösen elismerték a IV. Béla halála kori határokat. Ezután a magyar király figyelme a belpolitika felé fordult.

IV. László uralkodását már 1273-tól jellemzik a kölcsönös betörések. László Anjou Károly szövetségese maradt. Ottokár nagy tévedése volt, hogy a rá veszélyes Habsburg Rudolf 1273. évi római királlyá választása ellenére a magyarokkal nem kötött békét, így László természetesen Rudolf szövetségese lett. A Habsburgoknak a magyar bárók is szövetséget ajánlottak, aminek eredménye András herceg eljegyzése lett Rudolf lányával. Több meghíusult magyar–cseh szerződés után Rudolf 1277-ben személyesen kötött szövetséget IV. Lászlóval. A közös morvamezei győzelem alapozta meg 1278-ban a Habsburgok későbbi hatalmát és a magyar államhoz fűződő szoros kapcsolataikat. Az eseményt békés időszak követte. Többé nem meghatározóak a magyarországi viszonyokba való oly mértékű beavatkozások, mint a Staufok és a Babenbergek alatt. A király a bárókkal való harcában csak a kunokra akart támaszkodni, és nem használta ki a Habsburg-szövetség adta lehetőségeket.

III. András az osztrák hercegi rangot megszerző Habsburgok támogatásával került trónra. Rudolf fiának, Albertnek hűbértulajdonosként adományozta Magyarországot, ezt azonban a pápa elutasította. III. András békét kötött Albert római királlyal, amelyben visszavette a herceg foglaltságait, és ami egyben elismerését is mutatja. A magyar király hiába próbálkozott a bárók, kiváltképp a Kőszegiek nagy hatalmát csökkenteni. A konszolidációt hátráltatta az újonnan megválasztott VIII. Bonifác pápa és a magyar bárók egy részének Anjou-pártisága. A pápai befolyás nagy mértékét mutatja, hogy III. András hirtelen bekövetkezett halála után az új magyar király végül nem a német birodalomból érkezett.

Az összefoglalásból kiemelhető annak fontossága, hogy a könyv szerzője szerint az egyes államalakulatok viszonyai, függetlenségük vagy egymástól való függőségük ezekkel az általában a mai nemzetállamokra értett modern fogalmakkal alig kifejezhetőek, a tárgyalt korban a kapcsolatokat az uralkodók személyes szövetségei vagy ellenségeskedései határozták meg.

Varga Gábor műve fontos munka, amely azonban talán túl hamar szeretne leszámolni korábbi, gyökeret vert elméletekkel. A könyv a szakirodalom, az elbeszélő források, valamint a főként a 13. századtól fontossá váló magyar okleveles anyag jó ismeretére épül. Magyar nyelvű kiadása igencsak időszerű lenne.

Masek Zsófia – Varga Gergely